

Lažljivac Epimenid na putovima paradoksa

ZVONIMIR ŠIKIĆ¹

Paradoks vezan uz ime Krećanina Epimenida mnogima već odavno zadaje glavobolju. Argumentacija, kojom se pokazuje da je tu stvarno riječ o paradoksu, sasvim je jasna i općeprihvaćena. S druge strane, filozofski problem porijekla tog paradoksa, kao i problem njegova razrješenja, još je uvijek otvoren. On je i danas inspiracija mnogih mislilaca u njihovu mišljenju o istini. U ovom ćemo članku ponešto reći o tom „otvorenom problemu”, ali i o onoj „sasvim jasnoj argumentaciji”. Ne zato što ova argumentacija nije sama po sebi jasna, nego zato što ona u našim krajevima ipak nije dovoljno poznata.

Najčešća greška u mnogim prezentacijama Epimenidova paradoksa (kako u nas, tako i na strani) poistovjećivanje je međusobno neekvivalentnih formulacija tog paradoksa, pa čak i poistovjećivanje nekih neparadoksalnih formulacija s uistinu paradoksalnima.

Paradoksalne izjave, koje se najčešće citiraju kao izvorne, jesu izjave Krećanina Epimenida:

- (1') *Svi Krećani (uvijek) lažu,*
i bilo čija izjava:
(2') *Ja (sada) lažem.*

Moderne varijante, kojima ćemo se koristiti u ovom članku jer imaju manje formalnih nedostataka, ove su paradoksalne rečenice:

- (1) *Sve rečenice ovoga članka su neistinite.*

- (2) *Uokvirena rečenica ovoga članka je neistinita.*

Greška poistovjećivanja sastoji se u izjednačavanju paradoksalnosti tvrdnje 1 (ili 1') s paradoksalnošću tvrdnje 2 (ili 2'). Prije nego objasnimo u čemu se one ipak razlikuju, navodimo i neparadoksalnu izjavu koja se često poistovjećuje s paradoksalnom izjavom 1'. To je izjava:

- (1'') *Krećanin Epimenid tvrdi da svi Krećani (uvijek) lažu.*

Evo i objašnjenja. Kao prvo, izjava 1'' je istinita ako Epimenid stvarno tvrdi da svi Krećani lažu, a nije istinita ako on to ipak ne tvrdi. Tu nema nikakvog paradoksa. Naravno, izjava Krećanina Epimenida 1' jest paradoksalna, ali **to ne znači** da je izjava 1'' paradoksalna. Ovo bi bilo cjepidlačenje kada u literaturi ne bismo nailazili na pokušaje da se uistinu dokaže paradoksalnost izjave 1'', uzaludne pokušaje potaknute ovom zbrkom koje čitaoc dovede u potpunu zabunu.

¹Zvonimir Šikić, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Zagreb

Pogledajmo sada zašto stvarni paradoksi 1 i 2 jesu paradoksi. Počnimo s tvrdnjom 2. Ako je tvrdnja 2 istinita, onda jest onako kako ona tvrdi, tj. ona je neistinita. Dakle, tvrdnja 2 nije istinita. Ali, ako ona nije istinita, onda nije onako kako ona tvrdi, tj. ona je istinita. Ukratko, ako je tvrdnja 2 istinita, onda nije istinita, a ako nije istinita, ona je istinita. Evo paradoksa!

Zašto je tvrdnja 1 paradoksalna? Ako je ona istinita, onda jest onako kako ona tvrdi, tj. sve rečenice ovoga članka su neistinite. No, onda je i ona sama, kao rečenica ovoga članka, neistinita. Ukratko, ako je tvrdnja 1 istinita, onda ona nije istinita. To dokazuje da tvrdnja 1 nije istinita. Budući da ona nije istinita, onda nije onako kako ona tvrdi, tj. barem jedna rečenica ovoga članka je istinita (uočite da to sigurno nije tvrdnja 1 jer smo dokazali da ona nije istinita). Do logičke kontradikcije, tj. do negacije principa kontradiktornosti nismo došli, kao što smo to učinili razmatrajući tvrdnju 2. Gdje je uopće paradoks? Uspjeli smo dokazati samo to da tvrdnja 1 nije istinita, tj. da je barem jedna rečenica ovoga članka istinita. U tome i jest paradoks, jer smo to dokazali bez obzira na to što su ostale rečenice ovoga članka. Dapače, dokaz bi valjao čak i onda kada bi tvrdnja 1 bila jedina rečenica ovoga članka, što bi je u biti izjednačilo s tvrdnjom 2.

To je razlika koju smo najavili. U slučaju iskaza 1' i 2' ova se razlika svodi na to da je iskaz 2' logički kontradiktoran, dok iz iskaza 1' (pod uvjetom da ga je uistinu izgovorio neki Krećanin, što može biti upitno, pa je to nedostatak te formulacije) čisto logički slijedi da je bar jedan Krećanin barem jednom izrekao istinu. To je vrlo vjerojatno, ali je paradoksalno da smo tu empirijsku činjenicu dokazali čisto logičkim sredstvima. To je paradoks Epimenida Krećanina!

Razlika između paradoksalnosti tvrdnje 1 i tvrdnje 2 značajna je i zbog toga što općenitija formulacija 1 dopušta mnoge posebne varijante (među njima je formulacija 2 samo jedna moguća varijanta). Koristeći se tim varijantama, mogli bismo dokazati bilo što. Na primjer, uredništvo svakog filozofskog časopisa sigurno bi bilo ponosno kada bi moglo dokazati da se u nekom njihovom broju nalazi barem jedan članak koji se može smatrati epohalnim filozofskim djelom. Odluka je u njihovim rukama! Dovoljno je da u nekom broju objave članak koji sadrži samo ove dvije rečenice:

U ovom broju, osim ovog članka, objavljen je i članak koji se može smatrati epohalnim filozofskim djelom. Sve rečenice ovoga članka su neistinite.

Naime, kada bi druga rečenica toga članka bila istinita, onda bi moralo biti onako kako ona tvrdi, tj. obje rečenice toga članka bile bi neistinite. Ali, to znači da bi i sama druga rečenica bila neistinita. Ukratko, da bi druga rečenica bila istinita, morala bi biti neistinita. To dokazuje da druga rečenica toga članka sigurno nije istinita, tj. sigurno nije tako kako ona tvrdi, tj. sigurno je barem jedna rečenica toga članka istinita. Budući da smo dokazali da to ne može biti druga rečenica, **nužno slijedi** da je prva rečenica istinita.

Dakle, uredništvo može vrlo jednostavno objaviti epohalno djelo tako da objavi predloženi kratki članak (koji sigurno ne bi bio to epohalno djelo s obzirom na sadr-

žaj njegove prve rečenice), uz još neke druge članke među kojima će se naći epohalno djelo. Ukoliko se uredništvo odlučilo za jedno određeno epohalno djelo, ono treba, uz predloženi kratki članak, objaviti još jedino to određeno djelo. Vjerujemo da je komentar o paradoksalnosti svega toga suvišan.

Upozorit ćemo na još jednu rasprostranjenu grešku kojoj je uzrok neprofesionalnost koju nalazimo u svim područjima znanja, pa tako i u pisanju o paradoksima. Riječ je o „uvidima” u bit neke materije, što nam ih predočuju „stručnjaci” koji poznaju samo najelementarnije vidove materije o kojoj „suvereno” pišu. Na primjeru paradoksa to izgleda ovako: Upoznavši se s nekoliko paradoksalnih iskaza, „stručnjak” uočava da su svi oni negativni iskazi o nekoj cjelini u koju su i sami uključeni. Bez imalo kritičke znanstvene svijesti „stručnjak” će odmah „suvereno” dati **karakterizaciju paradoksa**, npr. „to su iskazi koji, izričući cjelinu kakve negativne situacije, sami sebe uključuju u takvu cjelinu”. Naravno, u ovakvom stilističkom kalamburu (ovakav tip „stručnjaka” uvijek se više bavi stilistikom svoje rečenice nego njenim sadržajem) naći ćemo i zrno istine, ali će ono „stručnjaku” biti nedostupno. Na primjer, on neće znati objasniti koju negativnu situaciju izriče ovaj paradoksalni iskaz:

Ako je ova rečenica istinita, onda bilo tko može kompetentno pisati o paradoksima.

Za njega će ostati tajnom kako sljedeći paradoksalni iskaz a) uključuje sam sebe u cjelinu situacije koju izriče, pod uvjetom da su iskazi a) i b) napisani na raznim stranama istog lista papira:

- a) *Ono što piše na drugoj strani je istina.*
- b) *Ono što piše na drugoj strani nije istina.*

Vjerojatno bi ga zbunilo i pitanje *Koju cjelinu negativne situacije izriče prva od ove tri rečenice (koja jest paradoksalna rečenica):*

- *Točno jedna od ove tri rečenice je istinita.*
- *Paradoksi su iskazi koji nastaju tako što, izričući cjelinu kakve negativne situacije, sami sebe uključuju u takvu cjelinu.*
- *Paradoksi nisu iskazi koji nastaju tako što, izričući cjelinu kakve negativne situacije, sami sebe uključuju u takvu cjelinu.*

Da se u sva tri slučaja radi o paradoksima - svatko se može uvjeriti elementarnim zaključivanjem (na razini nekadašnje gimnazijske logike).

Nadamo se da smo dovoljno upozorili na kompleksnost ove problematike već ovim najelementarnijim opaskama. Međutim, bojimo se da će većina čitalaca, čitajući ove opaske, pomisliti da je čitava ta akrobatika s paradoksima jedno sofističko i nimalo poučno zavrtlanje. Da bismo odagnali takve misli, napominjemo da su ove ideje u pozadini teorema o nedefinibilnosti istine A. Tarskog, i teorema o nepotpunosti sustava koji sadrže elementarnu aritmetiku K. Goedela. No, o tome više na drugim mjestima.

(npr. <http://www.fsb.hr/matematika/primlogika>)